

Sekce právní Ministerstva obrany
Odbor pro válečné veterány
náměstí Svobody 471, Praha 6 – Bubeneč, PSČ 160 01, datová schránka hjyaavk

Schvaluji.

plk.gšt. PhDr. Eduard STEHLÍK, Ph.D., MBA
ředitel

Praha 19. března 2018

METODICKÁ POMŮCKA

ZÁSADY PRŮZKUMU LIDSKÝCH OSTATKŮ V TERÉNU

Tato metodická pomůcka je určena pracovníkům krajských a obecních úřadů, pověřeným péčí o válečné hroby nebo vedením evidence válečných hrobů, dále členům spolků (společností) a dalším osobám, které v rámci spolkové nebo jiné činnosti hledají lidské ostatky v terénu mimo hřbitovy.

Zpracovali:

PhDr. Jan Frolík, CSc., Oddělení archeologie středověku, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

Ing. Imrich Vetrák, Odbor pro válečné veterány, péče o válečné hroby

Mgr. Tomáš Kotrlý, Oddělení pohřebnictví, Ministerstvo pro místní rozvoj

Mgr. Petr Brestovanský, Archa 13 o.p.s.

PRAHA 2018

Zvláštní skupinu evidovaných a zákonem chráněných objektů tvoří válečné hroby. Mezi ně patří hroby s ostatky padlých vojáků a pietní místa (památníky). U některých pietních míst, například u památníků na místech bojů, se mohou také nacházet hroby s ostatky, aniž by tato skutečnost byla orgánům veřejné moci známa. V České republice se jedná především o pietní místa z 19. a 20. století. Lidské ostatky mohou teoreticky být součástí všech starších objektů tohoto charakteru. Naložit s lidskými ostatky způsobem pro zemřelého nedůstojným občanský zákoník zakazuje. Občanský zákoník dále stanoví, že podaří-li se lidské ostatky nalezené mimo pohřebiště identifikovat, má na jejich vydání právo osoba, kterou člověk před svou smrtí výslovně určil; jinak postupně jeho manžel, dítě nebo rodič, a není-li žádný z nich nebo odmítnou-li ostatky převzít, převezme je jeho dědic.

Tato právní pomůcka je stručným návodem, jak zákonně postupovat před samotným zásahem do válečných hrobů obsahující ostatky a při jejich terénním i laboratorním průzkumu. Za neoprávněné otevření hrobu a za neoprávněnou exhumaci (na pohřebišti i mimo pohřebiště) hrozí podle zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví fyzické osobě pokuta až do výše 100 000.- Kč, právnické osobě až do výše 200 000.- Kč.

1. Válečné hroby

Pojem válečný hrob je definován zákonem č. 122/2004 Sb., o válečných hrobech a pietních místech a o změně zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů ("dále jen zákon o VH").

§ 2 (1) Válečným hrobem (dále jen "VH") je místo, kde jsou pohřbeny ostatky osob, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo ostatky osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války. VH může být hrob jednotlivce, hrob hromadný nebo osárium, včetně náhrobků a ostatního hrobového zařízení. VH je rovněž evidované místo s nevyzvednutými ostatky osob zemřelých v souvislosti s válečnou událostí, anebo jiný objekt, který je za VH považován v souladu s mezinárodní smlouvou, jíž je Česká republika vázána.

§ 2 (2) VH je i pietní místo, kterým se rozumí pamětní deska, pomník, památník nebo obdobný symbol připomínající válečné události a oběti, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo oběti osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války.

V poslední době vzrůstá zájem o tato místa, a to především o objekty z 20. století. Část zájmu se soustřeďuje na přesnou identifikaci osob uložených v těchto hrobech (jako důsledek rozvoje přírodovědných metod, zejména analýzy DNA). To vyžaduje zejména průzkum kosterních ostatků a provedení jejich analýzy.

Vyzdvižení ostatků by mělo vždy probíhat způsobem, který v příznivém případě usnadní a dovolí konkrétní identifikaci jednotlivých osob. K tomuto účelu musí být ostatky prozkoumány šetrným způsobem (zejména aby nebyly ztraceny nebo omezeny možnosti antropologické analýzy), úplné a nepomíchané (platí zejména pro hromadné hroby). Důležité je také zachycení vztahu mezi kosterními ostatky a dalšími předměty.

Identifikace jednotlivých pohřbených osob usnadňují osobní předměty. Při manipulaci s osobními předměty je tedy nezbytné zajistit jejich správné uložení a eventuálně provést konzervaci. Identifikace může být možná také podle antropologických charakteristik (např. dokumentované odchylky na kostře, stopy prodělaných nemocí a zranění a stav zubů), pokud byly podchyceny za života zemřelých. Při manipulaci s ostatky je třeba dbát na postupy, které neznemožní odběr vzorků na analýzu DNA (je zejména nutné zabránit kontaminaci vzorků v důsledku neodborné manipulace s nimi).

2. Průzkum lidských ostatků – východiska

Průzkum a manipulace s VH může být vyvolána odborně nebo pietně zaměřeným zájmem nebo běžnou stavební činností. V prvním případě je existence hrobu (hrobů) na zkoumaném místě zřejmá. Jedná se o evidované VH. V druhém případě, například při stavební činnosti, může docházet k náhodným nálezům lidských ostatků. Takto nalezené lidské ostatky (archeologický nález) však není možné ihned po nálezu považovat za VH.

Průzkum ostatků pohřbených ve VH je možno provést jen na základě písemné žádosti a po písemném souhlasu Ministerstva obrany, přičemž souhlas ministerstva nenahrazuje povolení nebo vyjádření jiného správního úřadu, pokud je vyžadováno podle zvláštního právního předpisu. Písemnou žádost je Ministerstvu obrany oprávněn podat vlastník válečného hrobu, a pokud není znám, vlastník nemovitosti, na které je válečný hrob umístěn.

Manipulace s ostatky (vyzdvižení, přemístění) by z výše uvedených důvodů měla proběhnout v režimu, který vychází z praxe archeologického výzkumu. Je tomu tak proto, že VH můžeme v současné době považovat za objekty archeologického charakteru.

Platný památkový zákon č. 20/87 Sb., o státní památkové péči v platném znění („dále jen Památkový zákon“) neurčuje přesně, jaká je nejmladší hranice pro určení nálezu jako archeologického.

§ 23 (1) Archeologickým nálezem je věc (soubor věcí), která je dokladem nebo pozůstatkem života člověka a jeho činnosti od počátku jeho vývoje do novověku a zachovala se zpravidla pod zemí.

Návrhy nového památkového zákona nebo jeho novelizace vypracované v poslední době pracovaly s hranicí 70 let (tj. v současné době jsou za archeologické nálezy považovány předměty zjištěné při zásazích do terénu starších roku 1947). Z tohoto důvodu i hroby obětí obou světových válek spadají do kategorie archeologického nálezu stejně jako část hrobů poválečných.

3. Průzkum ostatků – plánování

Při plánované manipulaci s VH a s ohledem na zajištění postupu v intencích archeologického výzkumu je nezbytné o připravované akci mimo jiné uvědomit i Archeologický ústav (konkrétně Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. nebo Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.). Postup je dán ustanovením památkového zákona.

§ 22 (2) Má-li se provádět stavební činnost na území s archeologickými nálezy, jsou stavebníci již od doby přípravy stavby povinni tento záměr oznámit Archeologickému ústavu a umožnit jemu nebo oprávněné organizaci provést na dotčeném území záchranný archeologický výzkum. Je-li stavebníkem právnická osoba nebo fyzická osoba, při jejímž podnikání vznikla nutnost záchranného archeologického výzkumu, hradí náklady záchranného archeologického výzkumu tento stavebník; jinak hradí náklady organizace provádějící archeologický výzkum. Obdobně se postupuje, má-li se na takovém území provádět jiná činnost, kterou by mohlo být ohroženo provádění archeologických výzkumů.

Na základě oznámení bude vyvoláno jednání o provedení archeologického výzkumu, které určí jeho konkrétní postup. O provedení archeologického výzkumu se uzavírá dohoda s organizací, které může archeologické výzkumy na základě zákona provádět („oprávněná organizace“). V dohodě se zakotví konkrétní aktivity, související s manipulací a s případným vyzdvižením ostatků. Dohoda musí obsahovat ustanovení o tom, co se bude s ostatky dít po jejich vyzdvižení (zejména kde budou uloženy). Tím by mělo být zaručeno takové zdokumentování a vyzdvižení ostatků, které splní výše uvedené požadavky.

§ 22 (1) Archeologický ústav a oprávněné organizace jsou povinny před zahájením archeologických výzkumů uzavřít dohodu s vlastníkem (správcem, uživatelem) nemovitosti, na které se mají archeologické výzkumy provádět, o podmínkách archeologických výzkumů na nemovitosti. Nedojde-li k dohodě, rozhodne krajský úřad o povinnostech vlastníka (správce, uživatele) nemovitosti strpět provedení archeologických výzkumů a o podmínkách, za nichž archeologické výzkumy mohou být provedeny.

4. Průzkum ostatků – postup

Při průzkumu ostatků, které souvisí například s přemístěním VH, je pro zachování možnosti identifikace osob pohřbených ve VH nezbytné dodržet následující postup:

Před zahálením prací je nezbytné:

- zabezpečit místo, kam budou ostatky po archeologickém výzkumu dočasně (po dobu provádění výzkumu) a později natrvalo sekundárně uloženy (deponovány),
- písemně požádat Ministerstvo obrany o vydání písemného souhlasu s provedením exhumace (přemístění nebo provedení jiné změny VH),
- požádat vlastníka VH (pokud se VH nachází na hřbitově požádat provozovatele hřbitova), pokud není znám, vlastníka nemovitosti, na které je VH umístěn, o souhlas s provedením prací,
- vzhledem k provádění exhumace formou archeologického výzkumu uzavřít dohodu s vlastníkem VH (event. provozovatelem hřbitova, event. vlastníkem nemovitosti) o podmínkách jeho provedení (viz výše),
- pokud jsou v hrobu uloženy ostatky cizího státního příslušníka, pak je nutné požádat o souhlas příslušný stát (prostřednictvím jeho velvyslanectví v ČR).

V průběhu prací je nezbytné:

- dbát základních postupů pro provádění archeologického výzkumu především s cílem zjistit všechny údaje (informace), které dovolí nebo usnadní provést identifikaci pohřbených,
- dbát etických postupů pro zacházení s lidskými ostatky,
- o průběhu a výsledcích exhumace formou archeologického výzkumu vyhotovit zprávu (její obsah, který je dán předpisy Archeologických ústavů AV ČR, by měl odpovídat požadavkům na tzv. nálezovou zprávu).

Celou akci lze považovat za ukončenou až uložením ostatků na nové místo a dokončením úpravy VH.

Za dodržení správného postupu při přípravě a provedení archeologického průzkumu a za sekundární uložení ostatků je zodpovědný vlastník VH, pokud není znám, vlastník nemovitosti, na které je VH umístěn. Odborným garantem provedení archeologických prací je Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i. nebo jím pověřená oprávněná organizace.

Provedení jiné změny VH, než je jeho úprava, anebo přemístění nebo zrušení VH bez písemného souhlasu Ministerstva obrany je v souladu se zákonem o VH přestupkem, za který lze uložit pokutu do 100 000 Kč.

5. Náhodný nález válečného hrobu

Nález, který naplňuje charakteristiku VH, může být učiněn také náhodně, například při zemních pracích. Protože u takového nálezu nelze automaticky předpokládat, že se jedná o válečný hrob ve smyslu zákona o VH, není k vyzdvižení kosterních ostatků vyžadován souhlas Ministerstva obrany.

Náhodný nález ostatků však splňuje charakteristiku náhodného archeologického nálezu, a proto se při manipulaci s tímto nálezem postupuje podle ustanovení památkového zákona, protože jedině tak lze zajistit informace, které dovolí rozhodnout, zda se jedná o dosud neznámý VH.

§23 (2) O archeologickém nález, který nebyl učiněn při provádění archeologických výzkumů, musí být učiněno oznámení Archeologickému ústavu nebo nejbližšímu muzeu buď přímo nebo prostřednictvím obce, v jejímž územním obvodu k archeologickému nález došlo. Oznámení o archeologickém nález je povinen učinit nálezce nebo osoba odpovědná za provádění prací, při nichž došlo k archeologickému nález, a to nejpozději druhého dne po archeologickém nález nebo potom, kdy se o archeologickém nález dověděl.

§23 (3) Archeologický nález i naleziště musí být ponechány beze změny až do prohlídky Archeologickým ústavem nebo muzeem, nejméně však po dobu pěti pracovních dnů po učiněném oznámení. Archeologický ústav nebo oprávněná organizace učiní na nalezišti všechna opatření nezbytná pro okamžitou záchranu archeologického nálezu, zejména před jeho poškozením, zničením nebo odcizením.

Pokud se při vlastních archeologických pracích zjistí, že se jedná o VH (prokáže se, že se jedná o ostatky osoby (osob), která zahynula v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo ostatky osoby, která zahynula v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války), pak se od tohoto zjištění při dalších pracích (provádění exhumačních prací a následné manipulaci s nalezenými ostatky) postupuje obdobně jako u evidovaného VH.

Před sekundárním uložením ostatků je pak nezbytné písemně požádat Ministerstvo obrany o vydání souhlasu se zřízením nového válečného hrobu.

Postup při manipulaci s válečnými hroby – shrnutí

1. Před každou manipulací s VH s ostatky, pokud nepůjde o jeho údržbu a úpravu, je třeba podat písemnou žádost a vyčkat na vydání písemného souhlasu Ministerstva obrany (dále „MO“). Písemnou žádost je na MO oprávněn podat vlastník válečného hrobu, a pokud není znám, tak vlastník nemovitosti, na které je válečný hrob umístěn.
2. Pokud jsou ve VH uloženy ostatky cizího státního příslušníka, pak vlastník VH musí požádat o souhlas i příslušný stát (prostřednictvím jeho velvyslanectví v ČR, případně prostřednictvím MO).
3. Současně s vyžádáním písemného souhlasu MO uvědomí vlastník VH Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. (lze provést prostřednictvím www.arup.cas.cz, část „pro stavebníky“, vyplněný formulář „oznámení“ se zašle na adresu oznameni@arup.cas.cz)
4. Následně vlastník VH uzavře s Archeologickým ústavem, či oprávněnou organizací dle platného památkového zákona (§ 22 a § 23 zákona č. 20/87 Sb. v platném znění) písemnou dohodu o podmínkách archeologického výzkumu na nemovitosti.
5. Archeolog oprávněné organizace provede výzkum a vytvoří standardní dokumentaci VH a vyzdvihne ostatky. Archeolog vypracuje o průběhu a výsledcích vyzdvížení ostatků zprávu, která bude předána vlastníkovvi VH a v dohodnuté formě MO k doplnění evidence válečných hrobů.
6. Prozkoumané ostatky předá archeolog vlastníkovvi VH, který odpovídá za jejich sekundární uložení. Vlastník VH není v souladu s § 493 občanského zákoníku vlastníkem lidských ostatků.
7. Vlastník VH v souladu s vydaným písemným souhlasem MO uloží ostatky a provede konečnou důstojnou pietní úpravu VH.

8. Při náhodném zjištění ostatků, které mohou být VH, se tento nález oznámí Archeologickému ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. (stejný postup jako v bodě 3) a nález se zabezpečí před poškozením či zničením. Další postup při vyzdvižení náhodně zjištěných ostatků odpovídá bodům 4 až 6. Pokud výzkum prokáže, že ostatky naplňují podmínky pro definici VH, pak se místo, kam budou prozkoumané ostatky sekundárně uloženy, stává VH. Před jejich uložením je nezbytné požádat MO o vydání souhlasu se zřízením nového VH.

Užitečné kontakty

Ministerstvo obrany:

<http://www.valecnehroby.army.cz/kontakty>

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.:

www.arup.cas.cz

Ministerstvo pro místní rozvoj:

<http://www.mmr.cz/cs/Regionalni-politika-a-cestovni-ruch/Pohrebnictvi/Kontakty-a-odkazy>

Identifikace kosterních pozůstatků:

<http://www.danielvanek.cz/>

Německé válečné hroby:

Igor.nachtigall@email.cz